

Міністерство культури та інформаційної політики України
Львівська національна академія мистецтв

Юрій Бірюльов

ЄВРЕЙСЬКА АРХІТЕКТУРНА СПАДЩИНА ЛЬВОВА

Львів
Видавництво Старого Лева
2022

УДК 72.03(=411.16)(477.83-25)
Б 64

Рецензенти:

Єжи Маліновський, габілітований доктор, президент Польського інституту досліджень світового мистецтва у Варшаві, професор відділу витончених мистецтв університету М. Коперника в Торуні.

Сергій Кравцов, кандидат архітектури, старший дослідник Центру єврейського мистецтва Єврейського університету в Єрусалимі.

Наукова редакція: **Йоханан Петровський-Штерн**, габілітований доктор, професор єврейської історії Північно-західного університету в Еванстоні (Іллінойс, США).

Монографія рекомендована до друку Вченою радою Львівської національної академії мистецтв (рецензент доктор мистецтвознавства, доцент Наталія Левкович). Протокол № 2 від 17 березня 2022 р.

Бірюльов Ю.

Б 64 Єврейська архітектурна спадщина Львова: монографія. — Львів: Видавництво Старого Лева, 2022. — 632 с.

ISBN 978-966-448-014-4

Ця монографія є науковим дослідженням єврейських архітектурних пам'яток Львова від XVI ст. до 1939 р. Вона створена у формі наукового опису й аналізу каталогізованого та систематизованого масиву зафіксованих 440 архітектурних творів. Вибірковість 440 розглянутих об'єктів обґрунтована науковою базою дослідження, в якій використано більшість наявних архівних, літературних і електронних джерел, що є репрезентивною селекцією єврейської архітектурної спадщини. Монографію структуровано за п'ятьма блоками, згідно історичного функціонального призначення споруд, з наскрізною їх нумерацією. До обов'язкових назви, адреси (тогочасної та сучасної), часу побудови, власності, архітектора, історичних стадій будівництва і нинішнього стану залучено стилістично-мистецтвознавчий аналіз, а також свідчення про установи і відомих особистостей, пов'язаних з тією чи іншою спорудою. Наприкінці книги подано біографічний словник львівських єврейських архітекторів та будівничих з докладною бібліографією, іменний покажчик та англomовна анотація.

УДК 72.03(=411.16)(477.83-25)

© Юрій Бірюльов, 2022
© Дмитро Подолянчук,
дизайн обкладинки, 2022
© Видавництво Старого Лева, 2022

ISBN 978-966-448-014-4

Усі права застережено

Ministry of Culture and Information Policy of Ukraine
Lviv National Academy of Arts

Yuri Biryulov

THE JEWISH ARCHITECTURAL LEGACY OF LVIV

Lviv
The Old Lion Publishing House
2022

UDK 72.03(=411.16)(477.83-25)
B64

Reviewers:

Jerzy Malinowski, dr hab., president of the Polish Institute of World Art Studies, Warsaw, professor of the Faculty of Fine Arts at Nicolaus Copernicus University in Toruń.

Sergey R. Kravtsov, Ph.D. in Architecture, Senior Research Officer of the Center for Jewish Art at the Hebrew University of Jerusalem.

Scientific editor: **Yohanan Petrovsky-Shtern**, dr hab., professor of Jewish History at Northwestern University in Evanston, Illinois, USA.

The monograph is recommended for publication by the Academic Council of the Lviv National Academy of Arts (reviewer: Doctor of Art Criticism, Associate Professor Nataliya Levkovych). Protocol No. 2 as of March 17, 2022

Biryulov Y.

B 64 The Jewish Architectural Legacy of Lviv: A monograph. – Lviv: The Old Lion Publishing House, 2022. – 632 p.

ISBN 978-966-448-014-4

This monograph is a scholarly study of Jewish architectural monuments in Lviv from the 16th century till 1939. It was created in the form of a scientific description and analysis of the cataloged and systematized array of 440 recorded architectural works. The selectiveness of the 440 considered objects is justified by the study's scientific basis, where the majority of available archival, literary, and electronic sources, as a representative selection of Jewish architectural heritage, are used. The monograph is structured in five blocks, according to the historical functional purpose of buildings, with their end-to-end numbering. The mandatory name, address (then and now), construction period, ownership, architect, historical stages of construction, and modern state are supplemented with stylistic and art critic analysis, evidence about institutions, and famous personas related to a particular building. At the end of the book, one may find a biographical dictionary of Lviv Jewish architects and builders with a detailed bibliography, name index, and English annotation.

UDK 72.03 (=411.16)(477.83-25)

© Yuri Biryulov, 2022
© Dmytro Podolianchuk, cover design, 2022
© Old Lion Publishing House, 2022

ISBN 978-966-448-014-4

All rights reserved.

Зміст

Вступ	7
Шляхи розвитку єврейської архітектури у Львові	9
Частина I. Синагоги	29
Частина II. Громадські будівлі	79
Частина III. Торгово-фінансові споруди і заклади	135
Частина IV. Промислові споруди	177
Частина V. Житлові будинки	205
Словник єврейських архітекторів Львова	528
Загальна бібліографія	569
Додаткова бібліографія до словника архітекторів	580
Іменний покажчик	583
Annotation	624

Table of Contents

Introduction	7
Ways of development of Jewish architecture in Lviv	9
Part I. Synagogues	29
Part II. Public buildings	79
Part III. Commercial and financial buildings and institutions	135
Part IV. Industrial buildings	177
Part V. Residential buildings	205
Dictionary of Jewish architects of Lviv	528
Bibliography	569
Additional bibliography to the dictionary of architects	580
Index	583
Annotation	624

Вступ

Ця книжка створена у формі наукового опису й аналізу каталогізованого та систематизованого масиву зафіксованих архітектурних творів. Монографія не претендує на всеосяжне охоплення всієї величезної історичної єврейської спадщини Львова, пов'язаної з нерухомими об'єктами. Вибірковість 440-ка розглянутих об'єктів обґрунтована науковою базою дослідження, в якій використано більшість наявних архівних, літературних і електронних джерел, що, безумовно, є репрезентивною селекцією єврейської архітектурної спадщини.

Монографію структуровано за п'ятьма блоками, відповідно до історичного функціонального призначення споруд, з наскрізною їх нумерацією. До обов'язкових назви, адреси (тогочасної та сучасної), часу побудови, власності, архітектора, історичних стадій будівництва і нинішнього стану, ми додали стилістично-мистецтвознавчий аналіз, а також свідчення про установи й відомих особистостей, пов'язаних з тією чи іншою спорудою. В книжці аналіз споруд відбувається системно за суворим хронологічним принципом, від найстаріших до останніх, 1930-х рр. (так у кожному історико-функціональному блоці). Перша і остання дати поряд з титульною назвою споруди (наприклад, XVII ст. – 1728–1913–1922 рр.) означають не крайні дати фізичного існування споруди, а ключові моменти її будівельних змін. Якщо будівля зараз вже не існує, це вказується. Сучасні назви деяких вулиць подані станом на травень 2022 р., перед їх перейменуванням.

Позначення актуальної на сьогодні функції історичного об'єкта є доречним і здійснюється при розгляді споруд блоків I–IV. Що ж стосується групи V, вже у самій її назві читач-дослідник бачить, що йдеться апріорі суто про житлові будинки. Функція цих об'єктів у Львові після 1940-го і до сьогодні майже не змінилась, відбулась лише кардинальна реорганізація форм власності житлового фонду. Окремі виняткові зміни функції житлових споруд обов'язково фіксуються (наприклад, старого готелю немає, це нині просто багатоквартирне житло, або, навпаки, увесь первісно житловий будинок перетворений на готель чи на медичний заклад, банк, офісний комплекс і т. п.). Перші поверхи єврейської житлової нерухомості колись часто займали приватні крамниці, майстерні, заклади харчування. Подібне, природно, відбувається й нині,

і у читача може виникнути резонне зацікавлення. Якщо на першому поверсі історичної житлової будівлі тепер діє якийсь уже відомий, сталий заклад (ресторан, магазин, аптека, банк) — у книжці про це, як виняток, згадується. Проте водночас за останні роки ми спостерігаємо, що деякі такі заклади живуть як нічні метелики і блискавично, чи не раз на пів року, змінюють власників, спеціалізацію й назву.

Джерела і література до описаних об'єктів наводяться переважно у скороченому вигляді, повна бібліографія подається в кінці книжки.

Звичайно, проблематичним виявляється саме питання — що долучати чи що вважати «єврейською» архітектурою чи єврейським архітектурним надбанням. Це питання, досі не вирішене у теоретичному сенсі ані для, наприклад, польсько-єврейської літератури, ані для французько-єврейського мистецтва, у цьому виданні розглядається відповідно до прагматично-функціональних, історико-культурних та соціально-демографічних критеріїв. До єврейської архітектурної спадщини зараховуються в цій книжці такі об'єкти, що їх замовниками та наступними власниками, авторами архітектурного проекту, будівельниками-контракторами або мешканцями забудови були індивіди, яких сучасники (чи вони самі) ідентифікували як поляків або австрійців єврейського походження. Часом власне локалізація у міській забудові — скажімо, будівля, вписана у квартал єврейських будинків, — також вважалася одним із критеріїв класифікації об'єкта як частини єврейської спадщини.

Доповнюючи хронологію перебудов і власності та художній аналіз архітектурних пам'яток інформацією про їх авторів, організації, фірми, товариства і відомих мешканців, автор прагнув в міру сил відродити образи видатної давньої цивілізації Львова, що безповоротно загинула.

Наприкінці книжки наводиться біографічний словник львівських єврейських архітекторів та будівничих, з бібліографією.

Шляхи розвитку єврейської архітектури у Львові

Меїр Балабан розповідає, як одного разу в котловані однієї з львівських новобудов будівельники знайшли балку з якимись написами. Товариш та колега Балабана Максиміліан Гольдштейн переконався не тільки у єврейському, а й у старожитному характері цього артефакту, який був нічим свідком давньої єврейської забудови міста. Проте балку йому викупити не дали обставини — заплатити будівельникам він не зміг, цікавий історичний артефакт був похований у фундаменті чергової будівлі габсбурзького Львова. Балабан не дає детальних пояснень, що саме було знайдено і як пояснити знахідку. Проте вона нагадувала: євреї будували у Львові протягом семисотлітньої історії свого перебування в місті.

Сім століть існування єврейської спільноти у Львові, розвиток характерної львівської міської забудови та мистецьких стилей та загальні геополітичні зсуви сформували особливості єврейської архітектури міста. Саме тому особливості історичної забудови єврейських ділянок міста необхідно розглядати відповідно до флуктуацій геокультурного, державно-політичного простору, еволюційної стильової трансформації та особливостей розвитку й модифікації єврейської громади. Львів по черговою входив у складі Галицько-Волинського князівства (середина XIII — середина XIV ст.), Речі Посполитої (1349/1387–1772 рр.), австрійської держави Габсбургів (1772 р. — жовтень 1918 р.), Польщі (листопад 1918 р. — вересень 1939 р.), СРСР (вересень 1939 р. / липень 1944 р. — серпень 1991 р.).

Єврейська громада також змінювалась від традиційної — середовічної та ранньомодерної, з її вертикально орієнтованим та жорстко-централізованим інститутом кагальної адміністрації (власне, єврейського магістрату) — до модерної, з її різноманітними культурно-просвітницькими рухами, політичними партіями, світськими філантропічними установами, релігійними закладами, що належать до протилежних

напрямів у юдаїзмі. Звичайно, у кожний період свого існування громада — а також єврейські фінансово-економічні еліти, — дбали про почесне місце на урбаністичному тлі Львова — отже, активно розбудовували місто.

Історичні, політичні, економічні та соціокультурні умови склалися так, що Львів сформувався як унікальне місто, в архітектурній стратиграфії якого можна рельєфно виявити різні стильові блоки — середньовіччя, ренесанс, маньєризм, бароко і рококо, класицизм, неостилі історизму, сецесія (модерн), ар-деко, функціоналізм та ін. Для забудови історичних єврейських ділянок і вулиць Львова характерні часові, соціокультурні та стильові нашарування.

За функціональною типологією єврейські архітектурні об'єкти можна розділити на декілька основних груп, як-то: сакральні споруди, громадські (у т. ч. освітні, лікувальні, філантропічні, культурно-мистецькі, видовищні, спортивні), фінансово-торговельні будівлі (зокрема торгові пасажі, фірмові доми й універмаги, банки, крамниці, аптеки, побутові та харчові заклади), утилітарні і промислові споруди, житлові (кам'яниці та готелі). Саме за такою типологією побудовано цю монографію-каталог.

Єврейське населення Львова, вочевидь, відоме ще з давньоруських часів. Після перенесення у XIV ст. міського центру з Підзамча на площу Ринок в єврейській громаді відбувся розкол. Після 1350–1370-х рр. одна частина євреїв, переважно більш заможна торговельна еліта, переселилась до укріпленого оборонними стінами середмістя, інша залишилась за міськими мурами, на старій території, що отримала назву Краківське, пізніше Жовківське передмістя, а на рубежі століть — Кракідали. Так виникли дві, часом ворожі між собою громади, одна з яких, міська, була в юрисдикції міської ради та користувалася магдебурськими привілеями, а друга, передміська — королівського старости, тому вважалася громадою *servi camerae* — євреїв, що були безпосередньо підпорядковані польському королю.

Передміська ділянка первісно розташовувалась у межах сучасних вулиць Богдана Хмельницького, Під Дубом і проспекту Чорновола (з давнім річищем Полтви), з XVI ст. розширилась у бік вул. Клепарівської (включаючи Старий цвинтар, відомий з початку XV ст.). Міська громада тулилась у південно-східному куті середмістя. Ранньомодерний єврейський квартал (який не був законодавчо обмеженим гетто) сформувався на вулицях Єврейській (Бляхарській, нинішній І. Федорова), Зарванській (Вексларській, тепер Староєврейській), Арсенальній і Шклярській. З південного боку квартал замикався Високим муром, зі сходу — стіною Міського арсеналу, із заходу — стіною при вулиці Шкоцькій (Сербській), з півночі з боку вул. Руської знаходився вхід через хвіртку (браму). Інша хвіртка вела зі Шкоцької.

Соціорелігійним життям єврейської громади керував уряд кагалу — торговельно-фінансова еліта, яка збирала податки, розподіляла філантропічну допомогу, засновувала освітянсько-релігійні інституції та керувала ними, піклувалася про дотримання членами громади культурно-релігійних меж, наймала головного рабина (голову рабинського суду), казnodіїв, співаків та різників, а також відстоювала інтереси громади